

Savvas Aleksogloun puhe IFOC-Symposiumissa 17.6.2006

Suomentanut kreikan kielestä Sirkka Saksa

Hallitsevat luonteenpiirteet postmodernissa yhteiskunnassa

Olen hyvin iloinen tästä mahdollisuudesta saada jakaa kanssanne ajatuksiani luonteenpiirteistä, jotka nousevat hallitsevina esille postmodernin aikamme ihmisissä. Pidän tärkeänä sitä, ettemme tässä symposiumissa käsittele psyykkisiä sairauksia yksinomaan kapean ammatilliselta näkökannalta, kuten usein tapahtuu psykoanalyttisissä kongresseissa, joissa keskitytään ongelmien tekniseen käsittelyyn, vaan pyrimme pohtimaan myös sitä, miten yhteiskunnan patogeenisuus tuottaa psyykkistä pahoinvointia. Tämä näkökanta on luova ja haasteellinen.

Hegel kirjoitti: ”Jokainen on aikansa lapsi ja on siihen yhtä sidottu kuin omaan ihoonsa.” Yhteiskunnallisesti orientoituneen psykoanalyysin itsestään selvänä tehtävänä on tutkia kunkin aikakauden ihmisten luonnerakennetta suhteessa yhteiskunnan ideologiseen rakenteeseen. Kuten tiedätte, ideologia on tietoista toimintaa, joka perustuu valheelliseen eli vieraantuneeseen tietoisuuteen. Wilhelm Reichin mukaan ”ideologia ei ainoastaan heijasta yhteiskunnan taloudellisia ja sosiaalisia käytäntöjä, vaan se pyrkii ensisijaisesti juurruttamaan nämä ihmisten psyykkiseen rakenteeseen; tällöin se ei ainoastaan varmista omaa jatkuvuuttaan, vaan tällä tavoin ideologiasta tulee - ristiriitaisten vaikutusten kautta - myös aineellinen voima, joka hallitsee ihmisten asenteita ja käyttäytymistä.” Tältä materialistiselta näkökannalta katsoen Reich tulkitsee fasistisen aikakauden ihmisen luonnerakennetta. Tähän samaan ovat pyrkineet omista näkökohdistaan myös monet muut yhteiskuntatieteilijät, kuten Eriksson, Mead, Horney jne., tutkiessaan eri aikakausien ja eri kansojen sosiaalista luonnetta.

Vuonna 1949 amerikkalainen sosiologi David Riesman julkaisi jo klassikoksi tulleen teoksen *The Lonely Crowd*, jossa hän tutki Yhdysvaltojen keskiluokassa esiin nousutta yleisintä sosiaalista luonteenpiirrettä, joka on yleistynyt kaikissa jälkiteollisissa yhteiskunnissa. Riesman yhdistää kunkin historiallisen aikakauden sosiaalisen luonteenpiirteen kehityksen yleiseen väestönkasvun kehitykseen. Hänen mukaansa on olemassa kolme eri historiallista aikakautta, jotka vastaavat taloudellisen kasvun kolmea eri vaihetta: 1) korkean väestönkasvun maat, jotka muodostavat yhä noin 50 % koko maapallon väestöstä. Nämä yhteiskunnat perustuvat alkutuotantoon (maanviljelys), ja ne muovaavat luonnerakenteen, joka pohjautuu perinteeseen. Niille on tyypillistä täydellinen riippuvuus moniytimisestä perherakenteesta sekä täydestä sopusoinnusta perinteisten arvojen kanssa (uskonto, instituutiot, naisten ja lasten miehiä alempi asema, seksuaalisuuden säätelemättömyys). 2) Muuttuvan väestönkehityksen maat, joissa

kuolleisuus vähenee ja sen jälkeen syntyvyys alkaa laskea. Tämä taloudellisen kasvun toinen vaihe kattaa aikakauden, joka alkaa renessanssista ja päättyy 1900-luvun puoliväliin. Tämän aikakauden ihminen on luonteeltaan sisäänpäin kääntynyt, hän on sisäistänyt lapsuudessa häneen istutetut arvot, ja hänen toimintansa suuntautuu yleisiin mutta ennalta määrättyihin päämääriin, joita hän ei voi väistää. Max Weber kirjoitti teoksessaan *Protestanttinen etiikka ja kapitalismin henki*: ”porvarillisen etiikan mukaan korkein hyvä on sitä, että kukin hankkii mahdollisimman paljon rahaa ja samanaikaisesti karttaa jyrkästi kaikkia elämän spontaaneja iloja.” Tärkeintä ei ollut, kuten Karl Marx kirjoitti, ”käyttöarvo ja nautinto, vaan vaihtoarvo ja pääoman moninkertaistuminen.”

Freudilaisen psykoanalyysin tutkimuskohteena oli lähinnä 1800- ja 1900-luvuilla syntynyt liberaali porvarisluokka, joka on kadottanut lähestulkoon kaiken vallankumouksellisen asemansa ja joka taloudellisen menestyksensä myötä on alkanut saavuttaa psykologista itsetuntemusta. Tässä merkityksessä psykoanalyysi on latentisti yhden yhteiskuntaluokan psykologiaa, joka kuitenkin samalla ylittää itsensä, koska intrapsyykinen dynamiikka ja neuroosit ovat uusien työolosuhteiden (kuusipäiväinen työviikko, kaksitoistatuntinen työpäivä, naisten ja lasten työssäkäynti, sunnuntai- ja yötyö) seurauksena nyt todellisuutta myös alemmissa yhteiskuntaluokissa. Tällaisessa yhteiskuntajärjestyksessä Ego pyrkii kontrolloimaan ja torjumaan kaikkia nautintoon, mielihyvään ja kulutukseen perustuvia tarpeita ja luopumaan niistä, mikäli ne eivät ole sopusoinnussa feodaalijan mielihyvänautinnoista luopuneen nousevan keskiluokan pääoman kasaantumisen tarpeen kanssa.

Tässä vaiheessa näyttämölle nousee hallitsevana luonteena pakkoneuroottinen, anaalinen luonne. Tälle luonnetyypille on tunnusomaista ahneus (jota Molière on kuvannut loistokkaasti), pidättyvyys, järjestys, puhtaus ja täsmällisyys sekä oraalisten tarpeiden heikentyminen tai torjunta. Esille nousee myös hysteerinen luonnerakenne viktoriaanisen kaksinaismoraalin (virallisen yksiavioisuuden ja salaisten vapaiden suhteiden) seurauksena. Nämä kaksi luonnetyyppiä alkavat nykyisin olla jo harvinaisia jäänteitä menneiltä aikakausilta.

Nykyisin hallitsevimpana on noussut esille luonnetyyppi, jolle narsistiset ja oraaliset piirteet ovat tunnusomaisia. Riesmanin mukaan tämä luonne vastaa laskevan väestönkasvun yhteiskuntia ja taloudellisen kehityksen kolmatta vaihetta. Riesman kuvaa tätä luonnetta ulospäin suuntautuneeksi. Kliinisissä tutkimuksissa tapahtunut painopisteen siirtyminen primaarisesta narsismista sekundaariseen narsismiin vastaa psykoanalyttisen teorian kehityksessä tapahtunutta muutosta Idin tutkimuksesta Egon tutkimiseen, mikä johtuu terapiaan hakeutuvien potilaiden luonnetyypistä. Viimeisten viidenkuudenkymmenen vuoden aikana olemme kohdanneet terapiatyössä yhä vähemmän

moraalisesti jäykkiä ihmisiä, joiden tehtävänä on löytää sovinto ankaran Superegon kanssa. Sen sijaan joudumme tekemisiin kaoottisen ja vietti-impulssien hallitseman luonnetyypin kanssa, jolla on suuret tyydyttämättömät oraaliset tarpeet ja näivettynyt tunne-elämä, mikä näkyy heidän ihmissuhteissaan. Tämä toimii puolustuksena tuskan, surun ja raivon tunteiden kokemista vastaan. He kokevat ahdistusta omasta imagostaan, erityisesti omasta ulkonäöstään. Heidän aikakäsityksensä on muuttunut, heidän seksuaalikäsityksensä ovat sallivia, he kokevat tyhjyyttä ja merkityksettömyyttä. Sosiaalisesti heillä on tarve sopeutua ympäröivään yhteisöön ja tyydyttää sitä kautta Egon tarpeet. He eivät kokoa omaisuutta vaan kuluttavat sitä, menneisyys ei heitä paljon kiinnosta, se on heille pikemminkin taakka, he elävät tätä hetkeä ja tulevaisuuden hahmottaminen tuottaa heille vaikeuksia.

Narsismi psyykkisenä ilmiönä kertoo meille paljon narsismista yhteiskunnallisena ilmiönä. Nykyistä edellisenä historiallisena aikakautena pakkoneuroottinen perhe, kuten Reich kirjoitti, oli ideologisen ilmapiirin pääasiallinen synnyttäjä ja vaalija, mutta viime vuosina sen vaikutus sosialisointivälineenä on vähitellen pienentynyt. Yhä suurempi osa perheen toiminnoista ulkoistetaan ja kaupallistetaan. Kätilöt ovat ottaneet haltuunsa äitien raskausajan neuvonnan, synnytyslääkärit synnytyksen; lastenlääkärit ja koulupsykologit/kasvatusneuvolat jne. vastaavat lasten sairauksien ja ongelmien hoidosta, koulu ja opettaja lasten oppimisesta, pikaruoka- ja leikkikaluteollisuus heidän ravinnostaan ja leikeistään, televisio kertoo heille sadut ja play station toimii rentouttajana ja ajankuluna. Ajan puutteesta kärsivä perhe korvaa menetetyn yhteisen ajan aineellisilla hyödykkeillä. Perhe ei voi enää toimia omien arvojensa ja tuntemustensa mukaan, vaan pyrkii noudattamaan sosiaalisesti hyväksytyä mallia. Miehen poissaolon korvaa usein tukahduttava ja ylihuolehtiva äiti. Nämä äidit omaksuvat usein miehisen roolin, ja saadakseen korvausta tyydyttämättömille huomion ja huolenpidon tarpeilleen he käyttäytyvät tiedostamattaan viettelevästi eivätkä näin ollen anna lapselle mahdollisuutta oppia seisomaan omilla jaloillaan. Eräs asiakkaani sanoikin minulle kuvaavasti: ”Minusta tuntuu siltä kuin äiti ohjaisi minua samalla tavalla kuin Hitshkockin *Psykon* sankari.” Vanhempien auktoriteetin murtuminen heijastaa perinteisen viettikontrollin murtumista sekä siirtymistä Superegon arvojen hallitsemasta maailmasta yhteiskuntaan, jossa hallitsevat Idin välitöntä tyydytystä vaativat arvot.

Tulevaisuuden kuluttajien edistykselliselle kasvatukselle ja koulutukselle on ominaista ”management”- ideologia/ liikkeenjohdon ideologia. Michel Foucault kirjoittaakin osuvasti: ”Nykyisten vallanpitäjien päätehtävänä ei ole enää kieltää tai estää, sanoa mikä ei ole sallittua ... sen sijaan oleellista on tuotannon tehokkuus, korkea tuottavuus, yhä parempi tuotto”, toisin sanoen heidän on toimittava kuin yrityksen johto. Toisen maailmansodan

jälkeinen työväestön kaupungistuminen ja edistyksen samastaminen jatkuvan kasvun ja yltäkylläisyyden euforiaan näyttää ylittäneen kaikki rajansa erityisesti vuoden 1989 jälkeen.

Adorno ja Horkheimer kirjoittivat vuonna 1947, että valistuksen aika on ohi siinä vaiheessa, kun elämämme yksinkertaisimmasta asiasta on tullut kaikkein ongelmallisin. Tämä on nyt mitä ajankohtaisinta; ilma, ruoka ja ekosysteemi ovat vaarassa, työn itsensä merkitys on kyseenalaista, yksityinen syrjäyttää valtion, turvattomuus, väliaikaisuus ja joustavuus turvallisuuden. Sanan ”kilpailu” merkitys siinä mielessä, että hävinnyt kuolee, on huipussaan. Monikansallisen Leroy-Merlin -yhtiön henkilöstöjohtaja sanoi äskettäin erittäin kyynisesti: ”Jokaisen työntekijän tulee olla jatkuvasti markkinakelpoinen.” Euroopan komission tutkimuksessa (27.4.2004), joka koski seitsemää EU-valtiota, nousi esille kaksi työntekijäprofiilia ”häviäjät” ja ”voittajat”, joista jälkimmäiset samastuvat työnantajiin ja pelkäävät joutuvansa luusereiden joukkoon. Molemmat ryhmät pyrkivät yksilöllisyyteen ja tuntevat vetoa äärioikeistolaisuuteen. Tämä osoittaa oikeaksi Reichin kirjoitukset siitä, että työväenluokan kaupungistuminen, joka osaltaan johtaa taloudelliseen kasvuun, vaikuttaa taloudellisen kriisin kohdatessa ehkäisevästi vallankumouksellisen tunteen syntymiseen. Torjuttu luokkaristiriita ruumiillistuu kuitenkin orgaanisena neuroosina. Marxin mukaan ”Jokainen pyrkii luomaan jonkin uuden tarpeen toiselle, ja sen avulla uuden riippuvuuden, johtaakseen hänet yhtäältä yhä uusien nautintojen etsimiseen ja toisaalta taloudelliseen katastrofiin.” Uusliberalistisen kapitalismin patogeeninen mielikuvamaailma ei ohjaa ainoastaan tuotantoa, vaan myös jälleen käyttöä eli kulutusta. Kulutusmarkkinoiden suurimpia asiakkaita ovat voittajat, jotka muodostavat noin 2/3 osaa yhteiskunnasta.

Klassinen neurootikko kärsi tyydyttämättömistä toiveista; uusliberalismi pyrkii vapauttamaan neurootikon kulutushyödykkeiden avulla. Tehokkuusvaatimukset työssä synnyttävät väistämättä patogeenisen vastaliikkeen: kaikki rajat ylittävän passiivisen kuluttamisen huuman. Tämä edestakainen liike tuhoaa vähitellen vakaan pohjan psykoseksuaaliselta kehitykseltä ja tekee mahdottomaksi libidinaalisen objektikateksin kehittymisen. Kuluttaja ja huumeiden käyttäjä kokevat tässä ja nyt olevan paratiisin harhan huumeiden tai hyödykkeiden muodossa. Kaupallinen maisema seksualisoituu, mikään ei ole enää kiellettyä, libidinaalisella kohteen valinnalla ei ole muuta rajaa kuin ostajan maksukyky. Enää ei ole Egon kieltämien viettitarpeiden torjuntaa, vaan ulkoapäin määrittäminen ja Egon ja viettien välttämätön uudelleen muokkaaminen.

Samastuminen vanhempien malleihin heikkenee; nyt kulutusmaailman esikuvat antavat samastumisen mallit. Nuoruuden ihannoiti synnyttää vanhuuden pelon ja sitä hyödynnetään sen mukaisesti. Baudrillard'n mukaan lobotoidussa maailmassa vuorovaikutus on käynyt mahdottomaksi, ja sen ihmisissä herää syvä viha toiseutta kohtaan, kuten siirtolaisia, lapsia ja syrjäytyneitä kohtaan; se on eräänlainen itsetuhoinen

pako kapitalistisen yhteiskunnan autistisesta umpiosta. Uhkaavassa maailmassa, jossa tulevaisuuden näkymät ovat käymässä vähiin, nykyajan narsistilla on mottonaan ja johtotähtenään uusliberalismin hengen mukainen Godardin elokuvan nimi ”Pelastukoon ken voi”. Reich kirjoitti profeetallisesti: ”Sivistynyt ihminen elää, rakastaa ja vihaa enää vain mekaanisesti, hänen ruumiilliset aistimuksensa ovat tulleet mekaanisiksi.” Hän näki etukäteen, että ”muodolliset vapaudet, ihme pillerit, kaavamaiset ilot ja muodollinen demokratia synnyttävät uusia diktatuureja ja uuden sodan.” Demokratia käsitteenä on menettänyt alkuperäisen merkityssisältönsä, ja sodat ovat jokapäiväinen ilmiö. Kulutuskulttuuri propagoi mielikuviansa kautta yhteiskunnan uskoa itseensä uskottelemalla sille kulutusta demokratian korvikkeeksi. Mainonta kompensoi tunne-elämän näivettyneisyyttä tarjoamalla houkuttelevia hyödykkeitä, se käyttää avainsanoja saadakseen illusorisen kohteen näyttämään todelliselta ”halutulta objektilta”: ”ole erilainen”, ”kun paras on vain valinnan kysymys”, ”ota aika omiin käsiisi”, ”tunne enemmän”, ”tämä stimuloi aisteja”, ”unelmiesi keho on saavutettavissa”. Mainosmaailma on kuin sosiaalinen peili, josta kuluttaja löytää joka hetki sen mitä haluaa ja saa sen myös heti. Meidän on kysyttävä vakavasti, voiko meillä olla taidetta ja kulttuuria, kun suurin osa suhteistamme muuttuu maksullisiksi kokemuksiksi. Kuten Octavio Paz kirjoittaa, ”kehot, sielut, ideat, taulut ja laulut ovat muuttuneet kulutushyödykkeiksi”.

Amerikkalainen kulttuuri on saanut kaikissa Euroopan maissa yksinvaltaisen aseman yhdenmukaistaen esikuvat, trendit ja kauneushanteet. Hollywood on vallannut 80 prosenttia eurooppalaisten joukkoviestinten tarjonnasta. Näin esimerkiksi Kaurismäen, Morettin ja Pialan elokuvien esittämiselle ei löydy teattereita. Jos menette katsomaan kaikkialla maailmassa kassamagneettina menestynyttä elokuvaa, voitte olla varmoja siitä, että sen teemana on joku narsismiin liittyvä klassinen aihe. Yksinäinen hyvä sankari taistelee oikeudenmukaisuuden puolesta vääryyttä vastaan väkivallan, katastrofien ja raa’an sadismin kyllästävässä maailmassa, mikä herättää katsojassa pelkoa ja kauhua, joka sitten elokuvan lopussa laukeaa. Rakkaus on näivettynyt romantiikaksi, josta unelmoidaan, mutta joka ei toteudu koskaan todellisessa elämässä. Filip Person kirjoitti äskettäin Le Monde Diplomatique lehdessä Cannesin filmifestivaaleista: ”Muutamia poikkeuksia lukuun ottamatta tämän päivän elokuvaa hallitsee onneton minä, joka etsii jostain muualta unelmiensa maailmaa.”

Mikäli me kaikki tarvitsemme uutta uskoa ja uusia ihanteita, niin meidän on oltava tietoisia myös siitä, ettemme myöskään voi tarjota varmuutta onnellisuudesta. Kuten Kant sanoi ”Meidän on noudatettava järjen pessimismii ja tahdon optimismia”, ja tässä psykoanalyysillä on paljon annettavaa, kunhan se luopuu liiasta psykologisoinnista.

Savvas A. Aleksoglou; psykologi, kehopsykoterapeutti; Ateena, Kreikka